

Göran Hägg: Valfärdsåren, svensk historia 1945-1986. (Utgiven 2005)

Kap V. Rekordåren (1967-73).

3. Vietnamprotest och en ny vänster (sid. 246-256)

Redan i mars 1965 hade poeten Göran Sonnevi (f 1959) väckt viss uppmärksamhet med en dikt i den litterära tidskriften Bonniers Litterära Magasin, BLM, Om kriget i Vietnam, där han tog avstånd från »USA:s vidriga krig« och solidariserade sig med den kommunistiska gerillan »Viet Cong«. En liten grupp med rötter i den allmänradikala studentföreningen Clarté och den fredsrörelse som stött Undéns kamp mot kärnvapen demonstrerade samma var på Hötorget i Stockholm mot USA och för gerillan under dess officiella namn. FNL, tills polisen ingrep i juli. Men modskravallerna på Hötorget en månad senare (se kapitel IV:5) fick mycket större uppmärksamhet.

När Olof Palme i sitt tal i Gävle den 30 juli 1965 också tog upp USA:s krigföring i Vietnam var det egentligen bara som ett led i Sveriges gängse moraliska utrikespolitik. Samma avdelning i ministrarnas officiella framträdanden brukade även innehålla kritik mot rasåtskillnadspolitikerna i Sydafrika och av Sovjetunionens hårda valde i Östeuropa samt stöd för koloniernas frigörelsekamp t allmänhet. Man tippades som vanligt över hur en föregivet civiliserad makt agerade till stöd för en korrupt militärregim gentemot fattiga bönder i ett fattigt land. Möjligen fanns lite extra indignation da förövaren av övergreppen denna gång var USA, som man trots allt hade större förväntningar på. Samma anda besjälade Torsten Nilssons mer uppmärksammade protest två veckor senare.

»Kritik mot den amerikanska Vietnampolitiken« tillhörde de saker Olof Lagercrantz, våren 1966 ville försvara i sitt angrepp på den konservative normivraren Biörck, men ännu bara som led i allmänt »trolös« maktkritik. Men allteftersom USA:s engagemang i Vietnam »eskalerade«, som modetermen löd, blev kritiken alltmer uttalad, både från det etablerade Sverige och från grupper i kulturlivet och universitetsvärlden. Torsten Nilsson protesterade hösten 1966 även i FN mot USA:s bombningar av Nordvietnam.

Böcker som Göran Palms (f 1931) *En orättvis betraktelse* och Sara Lidmans *Samtal i Hanoi* påverkade den mer avancerade opinionen samma år. Då utkom även *En ny vänster - en debattbok* redigerad av Göran Therborn med hjälp av Gunnar Olofsson. Bokens idéer fick stor men kortvang betydelse. Dess titel kom att leva längre – som namn på 60 helt annan företeelse. Tanken var en ny vänster mellan socialdemokratin och kommunisterna. Kommunism och leninism hade visat sig vara inhumana irrvägar, men det gick att gå vidare åt vänster på den svenska eller Galbraithska vägen med demokratiskt genomförda reformer. Palms, Lidmans och Therborns debattböcker var faktiskt bara en fortsättning, ett sätt att gå vidare på den väg som svensk politik följt i decennier. Socialdemokrater på vänsterkanten tog till sig idén. Samtidigt hade det trötta, nedbombade kommunistpartiet börjat frigöra sig från Moskva. Man hade 1964 fått en ny ledare i C-II Hermansson (f 1917, han omnämndes alltid med initialer), vars stil kontrasterade starkt mot de föregående politrukernas gråtrista hårdhet. Hans bakgrund liknade Palmes. Hans charm och slagfärdighet var ännu större. Men hans retoriska kraft och karisma gick dessutom fram även i TV.

Sansförståndet brutet. Vänstern demonstrerar mot både USA:s Vietnamkrig och förmodad svensk passivitet i frågan. I spetsen för tåget trubadurerna på modet Cornelis Vreeswijk, Fred Åkerström och Gösta »Skepparn« Cervin.

Hermanssons uppenbara intention var att göra partiet till ett allmänt vänstersocialistiskt parti i Therborns anda, och 1967 bytte man namn. Men de gamla Moskvakommunisterna motarbetade surmulet den nya mjuka linjen. Som en eftergift blev det nya namnet ändå en kompromiss: vänsterpartiet kommunisterna, vpk. Andå tycktes vägen mot demokratisk vänstersamverkan ligga öppen.

Våren 1967 samlades i Stockholm »Russelltribunalen« som på Initiativ av den åldrige brittiske filosofen och nobelpristagaren Bertrand Russell fördömde USA:s krig. En odogmatisk protest i den nya andan. Tribunalen Öppnades av den franske filosofen, författaren och senare nobelpristagaren Jean-Paul Sartre, som även blivit förgrundsfigur i kampen mot kolonialismen Förläggandet till Stockholm berättar, trots att svenska regeringen egentligen var negativ till evenemanget, även något om Sveriges ställning som symbol för neutralitet, fredsvilja och oväld.

Det är intressant att fundera över vad som kunnat bli av denna första, omarxistiska »nyvänster« som i mångt och mycket var en produkt och vidareutveckling av den svenska modellen och i stort sett bara blomrade under 1967 års »Summer of Love«. Kunde den under andra internationella konjunkturer ha utvecklats till något som berikade den svenska reformismen?

Hursomhelst gick utvecklingen inte den vägen. Precis som ute i världen och under intryck därifrån hårdnade attityderna hos Vietnamdemonstranter och deras sympatisörer. Och därmed även hos potentiella motståndare i det etablerade samhället. Ordningmakten fick tillfälle att agera resolut och gjorde det med synbar entusiasm. I december 1967 ingrep ridande polis och hejdade ett demonstrationståg på väg mot USA:s ambassad. Bland de arresterade märktes författaren Jan Myrdal (f 1927), övertygad kommunist och författare till världsbekanta böcker om livet i Kina men också son till Alva och Gunnar Myrdal, regeringspartiets stora ideologer.

Polisingripandet skildras satiriskt i Sjöwall- Wahlöös deckare *Den skrattande polisen* året därpå - den fjärde delen i dekalogin om Martin Beck och hans kolleger och den första som blivit öppet samhällskritisk och starkt ifrågasättande kring polisens arbete och allmänna ideologi. Precis som de tre föregångarna och sex uppföljarna tillhör boken dessutom de få fungerande skildringarna av dåtidens verklighet. Också i detta avseende.

Även om ingen riktigt uppfattade saken så just när det begav sig, betecknar händelsen slutet på trolöshelseologin och tilltron till välfärdsprojektet inom ilen mer avancerade intellektuella opinionen. »The Summer of Love« var över.

Ändå behöll det officiella Sverige i viss mån initiativet. I februari 1968 gjorde Olof Palme, som nu hunnit bli utbildningsminister, världssensation genom att gå med i en demonstration i Stockholm tillsammans med Nordvietnams Moskvaambassadör. Låt vara att demonstrationen var laglig och ytterst stillsam. USA kallade ett par veckor senare i protest hem sin ambassadör från Stockholm.

Samtidigt hamnade den dittillsvarande nyvänstern mellan socialdemokratin och det reformerade kommunistpartiet i bakvatten. Istället började extrema grupper bildas *till vänster* om vpk, främst De förenade FNL grupperna. DFFG, som demonstrerade och samlade in pengar till FNL. Anhängarna av Stalins minne och Maos Kina lämnade det i deras tycke högervidna Hermanssonpartiet och startade eget i form av Kommunistiska förbundet marxistleninisterna. KFML, vilket indirekt även styrde DFFG.

Alla protestgrupper kunde våren 1968 hämta inspiration ur det faktum att etablerade system tycktes på väg att rämna på många håll i världen. I Tjeckoslovakien gjorde det lokala kommunistpartiet uppror mot Moskva och inledde en hastig liberalisering av landet. De nya ledarna Dubcek och Svoboda införde yttrandefrihet och tycktes vara på väg att tillåta flerpartisystem. Oron spred sig till grannlandet Polen och kunde anas i flera öststater.

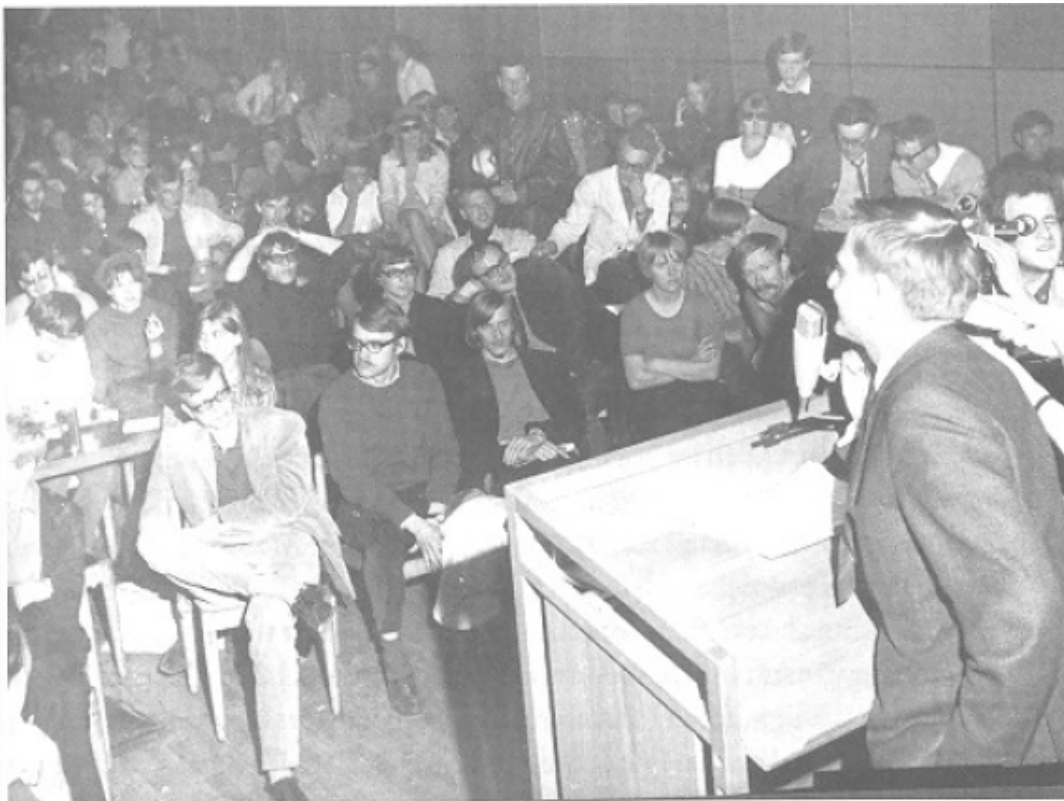
I USA utmanades president Lyndon Johnson, som stod inför omval till hösten, av den växande fredsoptionen. Det oerhörda att sittande president inte skulle nomineras som sitt partis, demokraternas, kandidat verkade plötsligt möjligt, när Robert Kennedy ställde sig i spetsen för utmanarna. Som bror till den fem år tidigare mördade presidenten John F Kennedy, som varit Kubakonfliktens segerherre och fortfarande var närmast helgonförklarad världen över, kunde Robert Kennedy räkna med seger över den okarismatiska och genom kriget komprometterade Johnson. Presidenten trädde frivilligt tillbaka och lämnade raket fritt för fredskandidaterna. Mordet på den färgade ledaren Martin Luther King i början av april ledde till ökad sympati lorden mcdborgarrättsrörelse denne drivit.

I Kina kulminerade kulturrevolutionen, som visserligen var initierad uppifrån av ordföranden Mao själv men ändå inom den nya europeiska och amerikanska ultravänstern upplevdes som ett gigantiskt experiment i frihetlig anarkism.

Allt detta inspirerade den europeiska studentvänster som börjat formeras. I april och maj 1968 kulminerade demonstrationerna i Tyskland. Italien och framför allt Frankrike. I maj gjorde studenter en operettartad revolt i Paris med visst stöd från kommunistiska arbetare. Man byggde barrikader, brände bilar och levde några veckor i allmän karnevalsstämning, om man får tro dem som var där, innan president de Gaulle återställde ordningen.

Samma dag som majrevolten bröt ut i Paris hade svenska demonstranter lyckats stoppa den Davis Cup-match i tennis som skulle ha spelats i Båstad mot den vita utbrytarstaten Rhodesia. Matchen fick flyttas till den iranska Rivieran.

Den 24 maj ockuperade några studenter i Stockholm sitt eget kårhus på Holländargatan. Officiell anledning var det linjesystem för universiteten, UKAS, som regeringen aviserat. Men del var redan då ingen tvekan om att nöjet att efterapa den pågående studentrevolten i Frankrike var den egentliga orsaken. Olof Palme besökte i egenskap av utbildningsminister evenemanget och försökte debattera UKAS med ockupanterna. Anders Carlberg, ordförande i vpk:s ungdomsförbund VUF, tog snart ledningen. De första dagarna kunde man gå ut och in och studera upptaget, innan de mest rabiata revolutionärerna stängde in sig i en sorts belägring, jag kan försäkra att det var på en gång bisarrt och dödande tråkigt. Hela tiden pågick en debatt som verkade parodi på kommunalfullmäktiges segaste stunder i stora salen. För de flesta som i likhet med mig bodde i trakten var antagligen den mest kännbara effekten att de billiga matserveringarna stängde. Ett försök av några deltagare att attackera Operan rann ut i sanden, likaså försök av gerillaklädda galningar att övertala arbetare ute på Odenplan. Det såg mycket komiskt ut. Den 27 avmarscherade äntligen de gå uttröttade kvarvarande, av någon anledning skanderande: »Disciplin, disciplin!« Det kändes redan då naturligt att applicera det omdöme som på sin tid fälldes om de svenska kravallerna i februarirevolutionens spår 1848: »Då ett franskt drama skall återgifvas på svenska förlorar det alltid i översättningen.«

»Ett franskt drama förlorar i översättningen till svenska ...« Majrevolten 1968 imiterad på Kårhuset i Stockholm. Utbildningsministern, Olof Palme, försöker argumentera med ockupanterna.

Några »barrikader« att stå på byggdes aldrig i Stockholm, även om en del av mina jämnåriga tycker om att tala om året i de termerna. Utöver den framgångsrika

Båstadsdemonstrationen och det löjliga Kårhusupptåget hände inte mycket i Sverige i jämförelse med vad som pågick i Paris eller Prag. Den breda opinionen påverkades knappast annat än negativt.

Egentligen var iort8 ett svart år för svensk vänster. I augusti invaderades Tjeckoslovakien av trupper från Sovjet och övriga Warszawapaktsländer som gjorde slut på den så kallade Pragvåren.

Dubcek störtades och ersattes av en Sovjetmarionett. Svensk opinion var chockerad och upprörd, långt mer än den dittills varit över kriget i Vietnam. Andrakammarvalet som hölls strax efteråt blev en katastrof för vänstern. Vpk samlade bara 3 %. Istället blev det en jordskredsseger för Tage Erlander och socialdemokraterna som för första gången sedan 1942 fick mer än 50 %. Revanschen efter bostadskövalet 1966 var fullständig.

Även internationellt innebar året en serie nederlag för vänstern. I Frankrike hade de Gaulle krossat oppositionen. Mao avblåste del kulturrevolutionära experimentet i Kina då det hotade att spara ur och få konsekvenser för hans egen maktställning. Robert Kennedy mördades av en sinnesförvirrad arabnationalist och den demokratiska kandidaturen tillföll istället vicepresident Hubert Humphrey. Denne krossades i valet av högerrepublikanen Richard Nixon, som var fast besluten att kämpa vidare och segra i Vietnam.

Men vänstervågen hade ändå tagit fart, också i Sverige, om än inte i form av den folkliga massrörelse som dess retorik allt framgent ändå skulle låtsas pågick. Som framgått var det grupper till vänster om vpk, inte till höger som Therborn siat om, som nu i allt högre grad gjorde sig hörda. Angreppen på Palme. LO-ledaren Geijer och rentav Hermansson var snarast hårdare än parollerna mot högern och storkapitalet.

Egentligen rör det sig om två företeelser.

A ena sidan uppstod ett antal smågrupper som tävlade i renlärlighet. Efter Carlbergs insats på Kårhuset sprängdes VUF i sekter - maoister gick till KFML, andra leninister bildade MLK där till exempel den senare vänsterpartiledaren Gudrun Schyman (f 1948) började sin bana, trotskisterna följde Carlberg. Oredan i vpk fick partiledaren Hermansson att vid partikongressen 19^9 utbrista i de bevingade orden: »Kamrater, någon djävla ordning ska det vara i ett parti!« Vid ett annat tillfälle fällde han den lika bevingade frasen: »Till vänster om oss finns bara avgrunden!« Därav termen »avgrundsvänster«.

Senare delningar och nya grupper har löga intresse för eftervärlden. KFML, som snart bytte namn till SKP. Sveriges kommunistiska parti (ett namn som blivit ledigt efter vpk:s uppkomst) var den mest inflytelserika gruppen, under 70-talet plantskola för många senare mediepersoner. Men man fick aldrig ens en halv procent i valen. De andra grupperna var ännu mindre. Vpk fortsatte, fränsett katastrofvalet 1968, att ha ungefär samma andel man alltid haft, kring 5 %. Efter 1970, då en spärr för småpartier införts i valordningen (se nästa avsnitt), kunde man dock tro att en del vpk-röster var socialdemokrater som ville rädda regeringens stödparti kvar i riksdagen. En besvärlig fråga, som ultravänstern trots många fyndiga förklaringsförsök aldrig tillfredsställande lyckades besvara, var givetvis hur det kunde komma sig att man i Sverige där allmän rösträtt rådde ändå inte lyckades samla ens någon enstaka procent av rösterna.

A andra sidan fick vänsteridéer snart kraftigt genomslag i massmedier och allmän opinionsbildning. Nära smågrupperna stod ett antal kulturpersoner som Göran Sonnevi, Göran Palm, Sara Lidman och Jan Myrdal. Författare som Sven Delblanc, P O Enquist, P C Jersild och Lars Gustafsson uppfattades också av allmänheten som representanter för

vänstern och gjorde i rådande läge inget för att ändra den uppfattningen. I kulturlivet blev snart det socialistiska vänsterengagemanget en sorts gruppideologi, som alla åtminstone med läpparna bekände sig till. Lagercrantz företog något som närmast liknade en pilgrimsfärd till Maos Kina och följdes bokstavligen eller bildligen i spåren av i stort sett alla som några år tidigare följt honom mot trolösheten. Att öppet säga sig vara något annat än socialist på TV 2 vid dess start 1970 var i praktiken otänkbart. Vid många humanistiska universitetsinstitutioner rådde liknande förhållanden. Som forskare och lärare var man antingen marxist till metod och åsikt, eller också tog man slut i sådana frågor. Närmast komiskt att se var hur de borgerliga partiernas ungdomsförbund omsider också började leka med vänsterradikala tankar, så att centerungdomarna ibland kallades Åsanissemarxister, medan unga liberaler blev »frihetliga socialister«. Frikyrkliga ungdomar arrangerade studieresor till Castros Kuba. Skolböckerna började innehålla bilder av det lyckliga livet i Kinas folkkommuner efter Maos kulturrevolution. I viss mån kan det ses som ett uttryck för den kulturella konsensusvilja som vuxit fram i svenskt kulturliv sedan långt tillbaka. »I Sverige håller vi oss med bara ett problem och en åsikt om gången!« är en aforism som brukar tillskrivas Tings ton. Den tycks vara apokryfisk - men är inte mindre träffande för det. Attityden gjorde den svenska vänstervågen på en gång mer allenarådande och mer ytlig än motsvarande internationella företeelser. En lapparnas bekännelse som blev lika lätt att överge som att anta.

Den nya vänstern i denna ännu nyare version - de extrema bokstavsgrupperna och deras medlöpare i medierna - var i allt väsentligt importvara. Den var till en början inspirerad av rörelser i Europa och USA. Därefter blev den i allt högre grad lierad med Maos Kina, som även långt utanför de Kina-trogna grupperna kring DFFG och KFML/SKP sågs som ett föredöme att imitera, även i det högindustrialiserade västerlandet. Nyvänstern i trängre mening var och förblev också i hög grad en studentrörelse. De arbetare som smågrupperna mot slutet av 70-talet ändå kunde uppvisa var vanligen tidigare studerande som tagit arbete på fabriksgolvet, där fabriksgolvet fortfarande fanns, i hopp om att kunna möta och uppvisa massorna. Däremot är det nog fel att, som då ofta gjordes, se den som en rörelse bara hos bortskämda överklassbarn som ville leka proletärer. Vänstervågen bars i Sverige som överallt annars upp av de nya stora grupper som kommit i utbildning, ofta med rötter i medelklass och arbetarklass. Det långa håret, pacifismen, drogerna och sexfrigörelsen delade man till en början med modsen. Sedan blev socialismen och moralismen dominerande, samtidigt som skillnaden mellan de allt färre verkligt frälsta och massan av ljumma sympatisörer ökade. Renlärighet och revolutionär våldsdyrkan tillkom, även om de i Sverige aldrig tog sig lika bisarra uttryck som i Tyskland eller Italien.

Vänstervågen sammanföll även i världen i övrigt med en period av extrem välståndsökning och optimism. Vietnamkriget var bara en utlösande faktor värre övergrepp har begåtts i den västliga civilisationens namn både förr och senare. Avspänningen och välståndet gav utrymme för anarkistiska experiment - inom både popkulturen och den politiska väckelsen. De uppväxande stora ungdomskullarna, som hade gott om tid vid sidan av studierna och en helt ny social trygghet, kunde till synes riskfritt utmana samhället på ett sätt som den närmast föregående och de närmast följande generationerna inte kunde. Tvärtemot vad de nymarxistiska profeterna lärde var det inte ökad fattigdom och ökade klassklyftor som nu födde revolutionära rörelser om det någonsin varit del - utan tvärtom förbättringar och minskade klyftor som gjorde det möjligt att drömma än mer utopiska drömmar. Och aldrig har klyftorna varit mindre, tryggheten större och välståndet mer hastigt växande än just under rekordåren före och kring 1970, i världen och särskilt i Sverige. Aldrig har utopierna varit lika spridda och himlastormande.

Sedd på det viset, i sina mer allmänna former, är vänstervågen begriplig och sympatisk. I del milda klimatet kunde plötsligt frågor ställas om sådant som tidigare setts som självklart, ledde verkligen den materiella välfärden till större lycka? Vad betydde *egentligen* Europas och USA:s agerande i tredje världen? Var Sverige verkligen neutralt? En bok som PO Enquists *Legionärerna* 1968 ifrågasatte de mest omhuldade sanningarna i svensk politisk debatt. PC Jersilds roman *Vi ses i Song My* 1970 ställde frågan vad det egentligen var för skillnad på den svenska krigsmakten och »upplysta« försvarsbyråkratin och de motsvarande organ som administrerat den amerikanska insatsen i Vietnam. Var den belåtenhet med vilken vi nyss uppfattat vara insatser för och i tredje världen verkligen befogad? Hade inte vi också ansvar för eländet i u-länderna? Rådde verkligen jämlikhetens paradiset i folkhemmet? Fanns inte fortfarande nästan all ekonomisk makt hos ärftliga makthavare på det sätt som påtalats i makarna Inghes bok eller i C-H Hermanssons bok om de femton styrande familjerna - fastän det vid de tillfällena några år tidigare inte hade ansetts passande att ens tala om? Vem hade makt över medier och nyheter?

Sedan är det en annan sak att den mer specifika vänster som representerades av smågrupperna och deras sympatisörer snart gick över till ny dogmatism och åsiktsförtryck inom sektorer som de behärskade. Likaså an de dogmer man fastnade i passade sällsynt illa för det svenska samhälle där man vistades. Antingen var de som Maos tänkande utformade för bonderevolt i ett u-land. Eller också drömde man om »arbetarmakt«, precis när arbetarna blivit en krympande minoritet i det nya administrationssamhället, en minoritet som dessutom hade bil, sommarstuga och väl skyddade rättigheter. Samtidigt som jämlikheten och samhällsomsorgen de här åren mellan 1968 och 1973 antagligen var större och bättre utvecklad än någonsin förr eller senare.

Men den kritiken gäller mest de små sekterna. Som helhet genomsyrades samhället långt in i borgerligheten av de nya frågor som vänstern ändå ställde, samtidigt som den självklara stoltheten över välfärden var som bortblåst, även inom socialdemokratin. Det var kring 1970 på intet sätt längre säkert att folkhemmet var färdigbyggt eller att ideologierna var döda. Samtidigt som »rekordårens« blandekonomiska tillväxttag rusade på som aldrig förr eller senare, in i det nya decenniet.

Vänstervågens inrikespolitiska högvattenmärke kom vintern 1969-70 med en vild strejk vid LKAB:s gruvor i malmfälten i Norrbotten. Strejken riktade sig paradoxalt nog därmed främst mot staten som var ägare samt mot fackföreningen som följde avtal och fredspakt. Det är lika fel att tro att strejken skulle ha utlösts av nyvänsterpropaganda som att den inte skulle ha påverkats till omfattning och varaktighet av den entusiastiska uppbackning den fick av nyväckta vänstervänner i medierna. Den löstes genom förhandlingar med regeringen, och arbetarna fick igenom höjd lön och fast månadslön. Det hela stämde väl med den bild kulturlivet hade av proletär kamp. Lars Gustafsson formulerade den mycket spridda tanken att »ett nytt språk« hade fötts »när vid jultiden 1969 gruvarbetarna kom upp ur sina gruvor vid malmfälten i norr«.

Men valet 1970, det första enligt den nya riksdagsordningen med en enda kammare (se nästa avsnitt), grusade effektivt alla sådana förhoppningar. Den samlade yttervänstern fick som sagt nöja sig med en bråkdel av 1 %. De etablerade partierna kunde inte undgå att intryck av vänstervinden i medierna. Det verkade Över huvud taget på nytt finnas utrymme för och vilja till sociala experiment. Men den verksamheten skulle ändå komma att utövas av de valda ombuden och genom de traditionella partierna inom ramen för den nya författning vars första steg just trätt i kraft.